

ΨΗΦΙΔΩΤΑΙ ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΑΙ ΕΚ ΝΙΚΟΠΟΛΕΩΣ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

Κατὰ τὰς ἐνεργηθείσας κατὰ τὰ ἔτη 1936/1937 ἀνασκαφὰς εἰς τὴν λεγομένην βασιλικὴν τοῦ Ἀλκίσοнос ἐν Νικοπόλει τῆς Ἡπείρου ἀνευρέθη μεταξὺ τῶν γλυπτικῶν τεμαχίων τοῦ ἐρειπωμένου ἄμβωνος, τοῦ ὑψουμένου εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς δεξιᾶς κιονοστοιχίας τοῦ ναοῦ, στρογγύλον ἀρχαῖον βᾶθρον, χρησιμοποιηθὲν προφανῶς ὡς τὸ ἄνω δάπεδον τοῦ ἄμβωνος.

Τὸ βᾶθρον τοῦτο (διαμ. 1,35 μ.) εἰλημμένον ἐκ στρογγύλης βάσεως ἀγάλματος, ὡς δεικνύουν τοῦτο αἱ ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας αὐτοῦ ἐμβαθύνσεις, ἐφ' ὧν ἐστηρίζετο τὸ ἄγαλμα, ἔχει εἰς ὁλόκληρον τὴν περιφέρειαν αὐτοῦ (ὑψ. 0,27 μ.) ἀναγλύφους παραστάσεις μαχομένων Ἑλλήνων κατὰ βαρβάρων καὶ Ἀμαζόνων ἑλληνιστικῆς τέχνης. Οἱ χριστιανοί, ὅταν μετεχειρίσθησαν τοῦτο ὡς δάπεδον τοῦ ἄμβωνος, ἀπέξεσαν μέρος τῶν ἀναγλύφων ἀντικαταστήσαντες τοῦτο διὰ ζώνης ἐκ μωσαϊκῶν, ἐνθα εἰκονίζονται δύο ἀξιόλογοι προτομαὶ ἀνδρὸς καὶ γυναικός, πιθανῶς χορηγῶν τῆς διακοσμῆσεως τοῦ ναοῦ¹.

Αἱ προτομαὶ αὗται — ἀριστερὰ τῆς γυναικός καὶ δεξιὰ τοῦ ἀνδρὸς — παρίστανται ἐντὸς ἐγκολπίων κυανοῦ χρώματος, περιβαλλομένων ὑπὸ διπλῆς καστανῆς γραμμῆς εἰς δύο τόνους. Τὰ δύο πρόσωπα, ἐστραμμένα ἑλαφρῶς ἀριστερὰ, ἀποδίδονται μὲ ζωντανὴν ἐνάργειαν καὶ ζωηρὰν φυσιογνωμικὴν ἔκφρασιν. Εἶναι εἰργασμένα κατὰ τὸν «ζωγραφικὸν» τρόπον τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς τέχνης, καθ' ὃν χρωματικοὶ συνδυασμοὶ καὶ λεπταὶ διαβαθμίσεις τόνων «πλάθουν» τὰ ρεαλιστικὰ χαρακτηριστικὰ καὶ δίδουν ἐντύπωσιν ὄγκου καὶ πλαστικότητος. Ὁ πλοῦτος τῶν χρωμάτων καὶ ἡ λεπτότης τῆς πλάσεως εἰς τὰς δύο κεφαλὰς εἶναι ἀξιοσημεῖωτος. Ἐκτὸς τοῦ χρώματος, μεγάλως συμβάλλουν εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς πλάσεως τῶν ἐπὶ μέρους μορφῶν τὸ σχῆμα καὶ τὸ μέγεθος τῶν ψηφίδων, χρησιμοποιοεῖται δὲ ἀκόμη καὶ τὸ διάμεσον τῶν ψηφίδων λευκὸν κονίαμα, ὡς εἶναι σύνηθες τοῦτο, δι' ὄρισμένας ἐντυπώσεις, ὅπως εἰς τοὺς ὀφθαλμούς, τὴν κόμην καὶ τὸ γένειον τοῦ ἀνδρικοῦ προσώπου.

¹ Βλέπε ἐκθεσίαν τῶν ἀνασκαφῶν τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἀλκίσοнос ὑπὸ Σωτηρίου - Ὁρλάνδου, ἐν ΠΑΕ τοῦ 1937, σ. 78 κέ., ἐνθα εἰς εἰκ. 5-7 ἀποδίδονται τὰ ἐρεῖπια τοῦ ἀνευρεθέντος ἄμβωνος καὶ αἱ ὄψεις τοῦ βᾶθρου.

Τὴν κεφαλὴν τῆς γυναικὸς (εἰκ. 1) διακρίνει ἰδιαίτερος χρωματικὸς πλοῦτος: τέσσαρα ρόδινα, δύο κίτρινα καὶ τρία ἐρυθρὰ διὰ τοὺς φωτεινοὺς τόνους· ἐπίσης τὸ σκιερὸν μέρος τῆς παρειᾶς καὶ τοῦ λαιμοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς μέσους τόνους φαιοῦ, πρασίνου καὶ ἐρυθροποῦ κατὰ διεσπαρμένως

Εἰκ. 1. - Ψηφιδωτὴ προτομὴ γυναικὸς.

μεταξὺ αὐτῶν κίτρινοπᾶς ψηφίδας, δι' ὧν ἀποδίδεται μαλακὸν καὶ λαμπρὸν τὸ δέγμα τοῦ προσώπου.

Ἡ γραμμὴ δὲν χρησιμοποιεῖται σχεδιαστικῶς διὰ τὴν ἀκριβῆ ἀπόδοσιν τῶν χαρακτηριστικῶν ἢ ὡς συνεχὲς περιγράμμα, ἀλλ' ὡς πλάθουσα σκιὰ ἢ ὡς χάρισμα.

Εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡ γραμμὴ δίδει οὐχὶ τὸ ἀκριβὲς σχῆμά των, ἀλλὰ

καὶ τὸ βάρος τῶν βλεφάρων καὶ τὴν σκιὰν τῶν βλεφαρίδων, διὸ καὶ τὰ διαγράμματα δὲν εἶναι μονόχρωμα : μελαναὶ καὶ φαιοπράσινοι ψηφίδες σχηματίζουν τὸ ἄνω βλέφαρον, κίτρινα καὶ ἐρυθροπαῖ τὸ κάτω. Ἡ σειρά τῶν μεγάλων σκοτεινῶν ψηφίδων εἰς τὰ πλάγια τοῦ προσώπου κατερχομένων καὶ

ΕΙΚ. 2. - Ψηφιδωτὴ προτομὴ ἀνδρός.

μέχρι τοῦ λαιμοῦ, χρησιμεύει ὡς χώρισμα καὶ σκιά καὶ δὲν ἀνήκει εἰς τὸ πρόσωπον, ἀλλὰ ἐξαιρεῖ ἀρνητικῶς τ.ἔ. ζωγραφικῶς μὲ πολλὴν λεπτότητα τὸ σχῆμα τοῦ προσώπου. Μὲ ὅμοιον τρόπον διαγράφεται ἡ καστανόξανθος οὐλὴ κόμη εἰς ἐλαφροὺς ἀτάκτους βοστρύχους.

Ἡ ἴρις τῶν ὀφθαλμῶν, διακοπτομένη ἀπὸ τὸ ἄνω βλέφαρον, καθιστᾷ ὄνειροπόλον τὸ βλέμμα, ὡς διακρίνεται ἰδίᾳ εἰς τὸν δεξιὸν ὀφθαλμόν, διότι τοῦ ἀριστεροῦ ἔχουν ἐν μέρει ἐκπέσει αἱ ψηφίδες τῆς ἴριδος. Ἐλαφρὸν μείδισμα διαγράφεται εἰς τὸ στόμα πιστοποιοῦν τὸν κοσμικὸν χαρακτῆρα τῆς προσωπογραφίας.

Εἰς τὴν ἀνδρικήν κεφαλὴν (εἰκ. 2) ὁ ζωγραφικὸς τρόπος τῆς ἐκτελέσεως εἶναι ὅμοιος, καὶ μόνον τὰ χρώματα εἶναι βαθύτερον ἐρυθρωπὰ καὶ κίτρινα χωρὶς τὰς πολλὰς ἀποχρώσεις καὶ τοὺς πρασίνοὺς μέσους τόνους.

Ὁ ρεαλισμὸς τῶν χαρακτηριστικῶν ἐμφανίζεται ἐντονώτερος, ἰδίως εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τοῦ στόματος, δι' ὧν τονίζεται τὸ σύννον καὶ ἔμφροντι τοῦ εἰκονιζομένου προσώπου· ὁ νατουραλιστικὸς σχηματισμὸς τοῦ στόματος ἐπιτυγχάνεται μὲ τὸ σχῆμα τῶν ψηφίδων καὶ τὴν τοποθέτησίν των. Μὲ ἐντυπωτικὴν ἐλευθερίαν ἀποδίδεται ὁ μύσταξ καὶ τὸ γένειον, ἡ βραχεῖα δὲ κόμη σχηματίζει ἡμικυκλικὴν «γλῶσσαν» εἰς τὸ μέτωπον.

Ἡ χρονολογία τῶν δύο τούτων ψηφιδωτῶν προσωπογραφιῶν δύναται μετὰ τινος βεβαιότητος νὰ τεθῆ εἰς τὸν 5ον αἰῶνα, διότι εἰς ἐπιγραφὴν τοῦ ἀνευρεθέντος ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ δεξιοῦ προσκίσματος τῆς μεγάλης βασιλικῆς ἀναφέρεται ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀλκίσιων, ὁ λαβὼν μέρος εἰς τὴν ἐν Χαλκηδόνι Σύνοδον, ὡς «θεμελιώσας τὸ πᾶν ἔργον».

Δείγματα προσωπογραφιῶν τοῦ 5ου αἰῶνος εἰς ἔργα ζωγραφικῆς οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ διεσώθησαν, καθ' ὅσον γνωρίζω, συγκρίσεις ὅμως πρὸς γλυπτικὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς δεικνύουν στενὴν σχέσιν καὶ εἰς διακριτικὰ τινα σημεῖα, ὅπως εἰς τὴν κόμωσιν καὶ τὸ μικρὸν γένειον, ὅπερ συνηθίζεται κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν, καὶ εἰς τὸν ἐντονὸν ρεαλισμὸν τοῦ προσώπου μὲ τὴν ἰδιάζουσαν ἐκφραστικότητά, προσέτι δὲ εἰς τὸ ἀκανόνιστον καὶ ἐλεύθερον τῆς διαπλάσεως τῶν χαρακτηριστικῶν¹. Ἐτέρου ἢ ζωγραφικῆς τεχντροπία εἰς ὅλας τὰς λεπτομερείας τῆς ἐκτελέσεως παρουσιάζει στενὴν ἀναλογίαν πρὸς τὰ σύγχρονα ψηφιδωτὰ τοῦ 5ου αἰῶνος, ὅπως εἰς τὸ μωσαϊκὸν τοῦ Ὀσίου Δαβὶδ τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Γάλλης Πλακιδίας Ραβέννης (περὶ τῶν 540) καὶ τοῦ Βαπτιστηρίου τῶν ὀρθοδόξων τῆς αὐτῆς πόλεως, ὡς καὶ τοῦ S. Lorenzo (Μιλάνου), μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι αἱ δύο προσωπογραφίαι εἶναι εἰργασμέναι μὲ τὴν λεπτότητα εἰκόνων καὶ οὐχὶ μὲ τὸν εὐρὺν τρόπον τῶν ἔργων τῆς μνημειώδους τέχνης. Ἡ σημαντικωτέρα διαφορὰ ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἐκκλησιαστικὰ ἔργα εἶναι ἡ κοσμικὴ φυσιογνωμικὴ ἔκφρασις τῶν προσωπογραφιῶν, στερουμένων τοῦ γαληνιαίου καὶ ὑψηλοῦ χαρακτῆρος, τοῦ

¹ Πρβλ. H. L'Orange, Studium zur Geschichte des Spätantiken Portraits, Oslo 1933, σ. 78 κέ. καὶ εἰκ. 205-212 καὶ 228.

ἐμποτιζόντος τὴν ὄλην ἔκφρασιν καὶ ἰδίᾳ τοὺς μεγάλους ὀφθαλμοὺς τῶν ἁγίων προσώπων.

Σύγκρισις τέλος πρὸς τὰς συγχρόνους ἀλληγορικὰς παραστάσεις τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων τῆς Ἀντιοχείας, αἵτινες εἰκονίζουν προτομίας: τῆς Μεγαλοφυχίας, τῆς Ἀνανεώσεως, τῆς Γῆς κλπ.¹, δεικνύει ὅτι αἱ προσωπογραφίαι τῆς Νικοπόλεως ἴστανται πλησιέστεραι πρὸς τὴν ἑλληνορωμαϊκὴν παράδοσιν τέχνης, ἐνῶ τὰ μωσαϊκὰ τῆς Ἀντιοχείας παρουσιάζουν σχηματικὴν τινα ἀπλούστευσιν εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ σχεδίου καὶ τῆς πλάσεως τῶν προσώπων ἐξ ἐπιδράσεως τῆς συριακῆς τέχνης.

Ἡ ἰδιαιτέρα σημασία τοῦ μωσαϊκοῦ τούτου τῆς Νικοπόλεως ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι εἶναι τὸ μοναδικὸν δεῖγμα προσωπογραφίας τοῦ ἵου μ.Χ. αἰῶνος.

Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

¹ Doro Levi, *Antioch Mosaic pavements*, Princeton - London 1947, πίν. CLXVIII - CLXI.